

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA TÜRK MƏDƏNİYYƏTİNİN İZLƏRİ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Türk, mədəniyyət, millilik, poema

Nizami Gəncəvi əsərlərini fars dilində qələmə almasına baxmayaraq, onun düşüncə tərzini, obrazları, mifoloji strukturu, əxlaq sistemi, dəyərləri, bəzi motivlər türk dünyasının mədəni kökləri ilə sıx bağlıdır. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında ovçuluq, döyüş səhnələri, mifik obrazlar, çadır, geyim tərzləri, türk qadınlarına verilən yüksək dəyər, onun ictimai obrazı, əxlaq sistemi, türk mədəniyyətinin izlərindən xəbər verir. Bu motivlər nağıl, əfsanə, rəvayət və dastanlarımızda da öz əksini tapmaqdadır.

Qədim Türklərdə Ovçuluq geniş bir əhəmiyyətə və mədəniyyətə sahib olmuş, həm gündəlik həyatın bir hissəsi, həm də döyüşçülük və qəhrəmanlıq anlayışlarının təmsili olaraq qəbul edilmişdir. Türk cəmiyyətində ovçuluq yalnız bir qida təminatını deyil, həm də **güc, qəhrəmanlıq, şərəf və kimlik** məsələlərini özündə əks etdirmişdir.

N.Gəncəvi yaradıcılığında “Yeddi gözəl”, “İsgəndərnamə” poemaları bu cəhətdən səciyyəvidir. Qədim və orta əsrlərdə yaranmış türk dastanlarında da ovçuluq səhnələrinə rast gəlirik.

Şairin sayca dördüncü olan “Yeddi gözəl” poemasının qəhrəmanı Bəhram Gurun təmsalında ov səhnələrinin şahidi oluruq. Bəhram Gur haqqında tarixə nəzər salsaq o, **fars** əsilli Sasani şahıdır. Lakin Nizami onun ov səhnələrini elə **dinamikliklə, qəhrəmanlıqla, at üstündəki çevikliklə, ox-kamanla** təsvir edir ki, bu obraz **türk epik əhəmələrindəki igid qəhrəmanlara** bənzəyir.

Ansızın büründü toza düzəngah,
Sıçratdı atını ov üstünə şah.
Özünü gurların səmtinə saldı,
Qızğın şirlər kimi ox-kaman aldı.
Oxunu tuşlayıb, qoydu tez yaya,
Uçurdu yel kimi sonra səhraya.
Gurun sağrısını ox birdən-birə
Dəldi, ağzı üstə düşdü ov yerə.[2, s.96,97]

Bu qəhrəman obrazının mahir ovçu, atçılıq mədəniyyətinə sahib biri kimi verməkdə bir neçə səbəbi ola bilər:

Universal qəhrəman modeli yaratmaq istəyi ilə o yalnız iranlılara yox, bütün Şərqi xalqlarına xitab edən, mədəniyyətlərüstü qəhrəman modeli yaratmaq istəyirdi, ona görə də, Bəhram Gur şərqi mifologiyasının qəhrəmanlıq arxetipi kimi işlənir.

Digər səbəblərdən biri şairin özü türk mədəni mühitində yetişmişdi. Oxuyucuları təkcə farsdillilə olmayıb, həm də türkdillilə saray mühitini əhatə edirdi. Bəhramın türklərə məxsus qəhrəmanlıq keyfiyyətləri ilə təqdim edilməsi, onu oxucuya daha yaxınlaşdırmaq məqsədi daşıyır. Əsas səbəblərdən biri ov səhnələri – bədii mətndə qəhrəmanlıq, çeviklik, liderlik və igidliyin simvoludur. Nizami bu səhnələri türklərə məxsus təsvir üsulları ilə yazmaqla epik enerjini artırır, mətni daha təsirli və coşqulu edir. Bəhramı türk igidlərinə tipoloji cəhətdən yaxınlaşdırır və beləliklə də, türk oxucusu üçün tanış bir obraz yaradır. V əsrdə yaşamış bu

fars hökmdarı özünün ova və incəsənətə olan meyli ilə də seçilmişdir. Deməli, burada məqsəd ona bu sənəti aşılmaq deyil, şübhəsiz Nizami Bəhram haqqında məlumatlı idi. Önəmli olan türk epik ənənələri ilə onu sintez etmək idi.

Türk ənənələrinə əsaslanan ovçuluq məharətinin olması fikrini biz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ilə müqayisəmizdən də aydın şəkildə göstərə bilərik. Belə ki, Bəhram ova çıxır, o mahir bir ovçuya çevrildikdən sonra cəmiyyətdə öz yerini daha yaxşı tutur. Bu cür proseslərə “Dədə Qorqud dastanı” nda da rast gəlirik. Qəhrəman ov ovlamalı, şücaət, igidlik, göstərməlidir ki, ona ad qoyulusun. Məhz bundan sonra o, ad alır və bu ad onun göstərdiyi qəhrəmanlığa görə verilirdi. Eyni ilə “Gur” obrazı kimi.

Poemada rast gəldiyimiz maraqlı epizodlardan biri damğalama prosesidir. Damğa bir şeyin üzərinə işarə və ya nişan qoyulması deməkdir. Damğadan öncə türklər izah etmək istədiklərini şəkil çəkməklə ifadə ediblər. Bu vəziyyət Türklərdə damğa adətinin kökünün necə gəldiyinə aydınlıq gətirir. Sanki heyvana işarə qoymaqla sahibi olduğunu bildirmək istəyir.

Qıymazdı dörd yaşı qurtarmayana.
Onun bir beləcə adəti vardı:
Gənc gurun qanını haram sayardı.
Hər tutduğu gura vurardı damğa,
"Sərdar ol, - deyərdi, – bütün ovlağa",
Minindən birini kim tutsa əgər,
Şahın damğasını görərkən öpər,
Yaxşılıq keçərdi yadından ancaq,
Açardı bəndini, buraxardı sağ. [2, s.63]

Damğalama prosesinə qədim türk dastanlarında, Orxon Yenisey abidələrində, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında rast gəlirik. Heç şübhəsiz Nizami Gəncəvi məhz türkcülük mövqeyindən çıxış edərək, qədim türk ənənəsini öz əsərində nümayiş etdirmişdir.

“İsgəndərnəmə” poemasında “İsgəndərin ovda xoş fal vurmağı” əhvalatında İrənin fəthinə başlanan ərəfədə dağlarda, düzlərdə şikar edir. Bu əhvalatda aydın olur ki, o mahir ovçudur. Lakin bu səhnədə maraqlı epizod faldır. Fal türklərin əski inanclarından biridir. O iki kəkliyin savağını öz savağına bənzədir. Öz bəxtinin falını bir kəkliyə bağlayır, digərinə isə Dara adı qoyur. Bəxti vurur qalib gəlir, lakin qartal onun da başını üzür. O bununla da sonda ölümün onu gözlədiyini qəbul etmiş olur.

Ov falı qədim türklərin ov zamanı, ova çıxmazdan əvvəl heyvanların davranışları, təbiətdəki hadisələr və ya ovun nəticəsi əsasında gələcəklə bağlı yozumlar aparmaq inancıdır. Bu, həm ovun uğurlu olub-olmayacağını öncədən bilmək, həm də ictimai-siyasi məsələlərlə bağlı qərar vermək üçün istifadə edilirdi. Canavar, qartal, maral kimi heyvanlar adətən müqəddəslik və ruhani simvol kimi mənalandırılır. Məhz bu səhnədə Qartal tərəfindən İsgəndərin adına bağlanan kəkliyin başının üzülməsi də onun ilahi qüvvə tərəfindən ölümünə bir növ işarədir.

Nizami Gənvəvinin əsas planda işlədiyi məsələlərdən biri əxlaq sistemi idi. O əsərlərində təlim-tərbiyəyə yüksək qiymət verərək kiçik-böyük, kişi-qadın münasibətlərini ən incə məqamlarına qədər işləmişdir. Təlim-tərbiyə sisteminə türk mövqeyindən yanaşaraq onu bu cəhətdən təhlil, müqayisə edərək, ən yüksəkdə türk mədəniyyətini göstərir.

Prof. Tahirə Məmməd qeyd edir ki, Bütün baş qəhrəmanlara doğru yolu nişan verən, gerçəkləri göstərən obraz, demək olar ki, türkdür. Maraqlıdır ki, Nizami Gəncəvi yaradıcılığında böyük tarixi şəxsiyyətlərə yanlışlarını göstərən, onları gerçəklərlə üzləşdirən insanlar əsasən ağıllı türk qadınlarıdır. Şirin – Xosrovun, Fitnə – Bəhramın, Nüşabə isə İskəndərin məhz ağıl verəni və yol göstərənidir.

Dahi şair türklüyü gözəllik və mükəmməllik ölçüsü kimi qəbul edir. Məsələn, “Yeddi gözəl” poemasında hind qızının təsvirində onun gözəlliyinə türkə bənzəməsi ilə aydınlıq gətirilir. Bu da onu göstərir ki, Nizami üçün türk obrazı yalnız bir etnik kimlik deyil, həm də estetik idealın, mükəmməlliyyənin təcəssümüdür. Nizami türkün yaradılışdan başqalarından fərqləndiyini vurğulamışdır. Mifoloji ənənənin və qədim oğuznamələrin təsiri ilə, xüsusilə “Yeddi gözəl” poemasında onun işıqdan törədiyinə işarə olunur. Bu obrazlaşdırma Nizaminin türklüyə verdiyi yüksək dəyərin poetik ifadəsidir [3, s.20, 21].

N.Gəncəvi türk qadınlarını yalnız ağıl, əxlaqla deyil, gözəlliklə idealizə edir. Onun poetik dilində qadınlar “tatargözlü”, “türkünaz”, “türki-pərizad” şəklində təqdim olunur. Bu ifadələrdə isə diqqəti çəkən türk-tatar sözləridir.

Şah dedi: “Söylə bir, tatargözlü sən,
Almayırsan ovu gözünə nədən? [2, s.97]

Nəzərə çarpan məqamlardan biri tatargözlü ifadəsidir. Tatargözlü deyə müraciət olunan Fitnədir. Sonda isə onun türk gözəli olduğu Bəhram tərəfindən anlaşılır. Deməli, belə bir qənaət formalaşa bilər ki, N.Gəncəvi tatar deyərək eyni zamanda türkü nəzərdə tutur. Bu sözlər məhz eyni anlamlıdır. Tatargözlü ifadəsində bənzətməni də göz ardı etmək olmaz.

«Yeddi gözəl»də (Birinci iqlim padşahı qızının hekayəsində) Minuda-cənnət diyarında yaşayan qızın adı Türkünazdır.

Dedi: “Bir türkəm ki, mənə tay olmaz,
Nazənin bədənəm, adım Türkünaz!”

.....

Türkünaz ləqəbi verilib mənə.

At çapar türk kimi geniş səhrada. [2, s.142]

İlk hissədə isə şair özü onu belə təqdim edir:

O türk gözlü, hindu nəsilli ceyran [2, s.127]
Slavyan şahının rumi geyimli.

“Yeddi gözəl” poemasında (Bəhramın Xəvərnəqdə yeddi qızın şəklini görməsi) sənətkar gözəllərdən biri bu cür təsvir olunur:

Gözəl Nəsrinnuşu, türktək sevimli.
Məğrib padşahının Azəryun qızı. [2, s.70]

N.Gəncəvi bir neçə yerdə, hətta bir səhifə daxilində türk sözlərini işlədir. O sanki türk sözünü bir təşbeh kimi işlədir. Deməli, sırf etnik mənsubiyyət deyil, eyni zamanda gözəllik, qəhrəmanlıq simvolu kimi təqdim edilir. Nizami Gəncəvi Türk sözünü idealizə edərək hər şeydən üstün olan bir söz kimi nəzərə çarpdırır.

Beləliklə, Nizami Gəncəvi yaradıcılığında türk qadını təkə bir etnik tip deyil, həm də bəşəri dəyərlərin daşıyıcısı kimi təqdim olunur. Şairin əsərlərində bu qadın obrazları bədii-estetik ideal olmaqla yanaşı, həm də dövrünün ictimai-mənəvi düşüncəsinin inikası və gələcək nəsillər üçün örnekdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. İqbalnamə. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, 256 səh.
2. Nizami Gəncəvi, Yeddi gözəl. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2004, 336 səh.
3. Tahirə Qəşəm qızı Məmməd (filologiya elmləri doktoru, professor). Milli kimlik və bədii mətn (monoqrafiya). Bakı, "Elm və təhsil", 2020, 144 səh.

**СЛЕДЫ ТЮРКСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ
РЕЗЮМЕ**

Ключевые слова: Низами Гянджеви, тюрки, культура, национальная самобытность, поэма

Данное исследование посвящено анализу следов тюркской культуры в творчестве Низами Гянджеви. Основное внимание сосредоточено на поэмах «Семь красавиц» и «Искандер-наме», в частности на сценах охоты и сражений, мотивах дамгования, образах женщин и мифологических элементах. Несмотря на то что Низами писал на персидском языке, его система художественных образов, нравственные ориентиры, эстетические идеалы и мировоззрение тесно связаны с тюркской культурной средой. Охотничьи сцены в поэмах воплощают идеалы героизма, ловкости и лидерства, что позволяет провести параллели с тюркской эпической традицией. В сопоставлении с эпосом «Китаби-Деде Коркуд» особенно выделяются охотничьи и доблестные черты образа Бахрама Гура. Мотив дамгования и сцены гадания интерпретируются в контексте древнетюркских верований. Женские образы в поэмах представляют собой идеализированный образ тюркской женщины, воплощающий нравственную чистоту и физическую красоту. Такие выражения, как «татарские глаза», «Тюркюназ», «мила как тюрчанка», свидетельствуют о том, что Низами воспринимал тюркскую идентичность как эстетическую и духовную ценность. В заключение следует отметить, что Низами Гянджеви является не только представителем персидской словесности, но и выдающимся выразителем тюркской культурной традиции, а его творчество можно рассматривать как поэтическое воплощение тюркского культурного наследия.

Javahir HASENLI

**TRACES OF TURKIC CULTURE IN THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI
SUMMARY**

Key words: Nizami Ganjavi, Turkic, culture, national identity, poem

This study is dedicated to the exploration of elements of Turkic culture in the works of Nizami Ganjavi. The primary focus is on analyzing scenes of hunting and battle, branding motifs, female characters, and mythological themes in the poems *Seven Beauties* and *Iskandarnama*. Despite writing in Persian, Nizami's system of imagery, moral code, aesthetic ideal, and worldview are closely linked to the Turkic cultural milieu. The hunting scenes in the poems reflect ideals of heroism, agility, and leadership, drawing parallels with Turkic epic traditions. In comparisons with the *Book of Dede Korkut*, particular emphasis is placed on Bahram Gur's traits as a hunter and a valiant warrior. The motif of branding and the scenes involving divination are interpreted in the context of Turkic beliefs. The portrayal of women in Nizami's works represents an idealized model of the Turkic woman, both in terms of morality and beauty. Expressions such as "Tatar-eyed," "Turkunaz," and "beloved like a Turk" indicate that Nizami presents Turkic identity as an aesthetic and spiritual value. Ultimately, Nizami Ganjavi should be regarded not only as a prominent figure in Persian literature, but also as a significant representative of Turkic culture, and his works may be viewed as poetic vessels of Turkic cultural heritage.

Daxil oldu: 05.05.2025-ci il